

УДК 330.341.1(477)

Н. В. Терещенко, канд. соц. наук,
доц. кафедри політології та соціології,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Анотація. Обґрунтовано: необхідність розробки ефективного механізму державного регулювання інноваційного розвитку; сутність, характерні риси та системна організація інноваційних процесів (виокремлено їх типи міжнародною практикою); особливості розвитку інноваційної системи України та науково-дослідної діяльності; трудова мотивація працівників в інноваційній сфері та складність стимулювання праці; захист інтелектуальної власності; напрями активізації інноваційної діяльності.

Ключові слова: інноваційний розвиток, інноваційний процес, інноваційна діяльність, національна інноваційна система (НІС), інноваційні розробки, інноваційні проекти.

Вступ. Подальша реалізація державної політики у сфері науки, технологій та інновацій вимагає наявності відпрацьованої комплексної, взаємопов'язаної в усіх елементах системи регулювання розвитком наукового потенціалу держави, узгодження її механізмів з основними засадами державної економічної політики та визначеними пріоритетами інноваційного поступу. Сучасний етап розвитку національної економіки потребує підвищення ефективності виробничої структури, розвитку внутрішнього ринку та діяльності, орієнтованої на експорт; потребується посилення наукового та практичного інтересу до проблем інноваційної діяльності.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить, що заявлена тема привертає увагу науковців: висвітлюються різні напрями даного питання (див. список літерату-

© Н. В. Терещенко, 2012

ри). Зокрема, питання оновлення наукового світогляду як передумову здійснення прориву в інноваційному розвитку вивчав А.Є. Армінський [1]. Просторові аспекти формування та розвитку національної інноваційної системи опрацьовували науковці В.А. Васін та А.Е. Мінделлі [2]. Проблемі інноваційного розвитку приділили увагу вчені І.О. Марковський, Р.В. Омельченко [7; 8]. Потребується виокремлення особливостей вітчизняного інноваційного розвитку, які необхідно проаналізувати з урахуванням соціально-економічних реалій в Україні. Необхідним є подальше напрацювання методології та дієвих пропозицій. Потребується зміна інноваційної парадигми в напрямі «відкритих інновацій».

Постановка задачі: проаналізувати особливості національного інноваційного розвитку та виявити інструменти удосконалення механізмів регулювання інноваційних процесів в Україні. На основі опрацювання новітньої наукової літератури дати пропозиції щодо подальшого удосконалення інноваційного розвитку в Україні.

Результати. Інноваційний розвиток передбачає розподіл загальнонаціональних інтересів за соціально-економічними сегментами та локальних формувань у загальнонаціональні орієнтири інноваційного простору. Це процес структурного вдосконалення національної економіки, який досягається переважно за рахунок практичного використання новітніх знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві. Інноваційний розвиток економіки притаманний усім розвиненим країнам світу, який є одночасно і фактором, і результатом економічного піднесення країн.

Інституціональний механізм забезпечення інноваційного розвитку — складна система взаємопов'язаних структур, що займаються виробництвом і комерційним упровадженням наукових знань і технологій у межах національних кордонів і комплексу інститутів правового, фінансового та соціального характеру, що забезпечують інноваційні процеси, мають національні традиції, політичні та культурні особливості. Провідним аспектом у даному відношенні є дослідження ефективності державного регулювання економікою, здатність уряду підтримувати кращі компанії, які уособлюють інвестиційну привабливість внутрішньої економіки управляти ефективним розміщенням бізнесових структур та оптимальним використанням ресурсів.

Сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується існуванням бар'єрів, які уповільнюють підвищення рівня інновацій вітчизняної економіки та їх ефективності. Стимулювання інноваційного розвитку сприятиме створенню умов для масового пошуку результативних шляхів технологічних змін і підтримки позитивних винаходів. Вітчизняна економіка потребує розробки ефективних механізмів державного регулювання інноваційного розвитку.

Протягом тривалого періоду, коли економіка функціонувала й розвивалася переважно за рахунок екстенсивних факторів (тобто застосування постійно зростаючого обсягу суспільних ресурсів — персоналу, виробничих фондів тощо) у виробництві домінували традиційні еволюційні процеси. Оскільки екстенсивні фактори практично себе вичерпали та стали економічно невігідними, розвиток та інтенсифікація сучасного виробництва мають базуватися переважно на новітніх рішеннях у галузях технології, техніки, організаційних форм і методів господарювання. Опрацювання, прийняття та реалізація таких рішень і становлять зміст інноваційних процесів.

Основними проблемами інноваційного розвитку в Україні на сучасному етапі є: визначення принципів вибору пріоритетів вітчизняного науково-технологічного

розвитку і акумуляції ресурсів на їх розвиток для одержання довгострокових стратегічних ефектів і забезпечення прискореного соціально-економічного розвитку країни; відсутність реальних механізмів об'єднання наявних ресурсів, їх концентрації на перспективних напрямках суспільного розвитку; недостатнє фінансування наукових досліджень і розробок; відсутність чіткої спрямованості в інноваційній політиці у вирішенні конкретних економічних проблем та їх вирішення з урахуванням ринкових реалей. Необхідно подолання суттєвої розбіжності між наявним потенціалом інноваційного розвитку (значні можливості для ефективних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт за показниками розвитку вищої освіти, рівня науково-дослідних установ, чисельності та кваліфікації вчених тощо) та низькою ефективністю його використання. Потребується осмислення сутності, характерних рис і сучасних особливостей розвитку національної інноваційної системи України. Удосконалення державної системи стимулювання інноваційного розвитку — актуальне завдання української державної політики.

Існує значна кількість різнопланових внутрішньодержавних та міждержавних програм регулювання інноваційного розвитку країн [7, с. 28]. Зокрема, третина щорічного бюджету загальноєвропейської науково-дослідної ради (300—350 млн євро на рік) призначається для 200 нових незалежних науково-дослідних грантів. Для відкритого європейського ринку праці необхідною складовою є кар'єрні можливості науковців [7, с. 30]. Потреба в інноваційному процесі формується під впливом такої суперечності, як співвідношення між реальною і бажаною ситуацією в суспільному розвитку та є початком вдосконалення необхідних змін. Стадія генерації знань є первинною та найважливішою в інноваційному процесі, який має наступні стадії: фундаментальні дослідження; науково-дослідницькі роботи; конструкторські розробки та випробування; комерціалізація та масове виробництво; масова пропозиція (у т.ч. продаж ліцензій і патентів); подальше удосконалення інноваційного процесу [5, с. 111] видозмінюється в межах організацій (внутрішній) до охоплення (взаємодії) множини суб'єктів (зовнішній). Це потребує трансформації підходів до організації науково-дослідної діяльності (НДД) [9, с. 49].

Міжнародною практикою виокремлені типи організації інноваційного процесу [6, с. 3—4]:

1. Банківсько-орієнтований інвестиційно-інноваційний: передбачає участь комерційних банків у статутних фондах корпоративних структур (економіка Німеччини). Недолік: монополія банків на фінансових ринках і низька доступність малого бізнесу до кредитних ресурсів.

2. Програмно-орієнтований: допускає високу участь державних інвестицій, фінансове стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності корпоративного сектору у малопривабливих та інфраструктурних галузях. Уряд не втручається в інноваційні проекти за умови, що вони не суперечать чинному законодавству (економіка Франції). Недоліки: високі державні витрати; неоднакове оподаткування (нерідко викликає обурення платників податків).

3. Корпоративно-орієнтований: комерційні банки — структурні одиниці великих корпорацій (останні тісно співпрацюють з державними органами управління (економіки Японії та Південної Кореї). Недоліки: малий і середній бізнес має незрівнянно менші можливості доступу до кредитних ресурсів; наявність потужного промислового лоббі у вищому керівництві.

4. Директивно-керований: формується за умови директивної економіки. Основний інвестор — держава (володіє здатністю мобілізувати капітал). Недолік: не відпрацьований механізм відбору кращих інноваційних проектів. Як наслідок, не-

рідко фінансуються неефективні інновації, що призводить до зниження ефективності суспільного виробництва.

Міжнародний досвід свідчить, що важелі регулювання інноваційного процесу на рівні регіонів залежать від конкретних економічних реалей і традицій управління економічним розвитком держави [6, с. 2]. В умовах глобалізації діє закон інтернаціоналізації виробництва. Потрібно створювати умови для його реалізації [6, с. 5]. Якісні перетворення в системній організації інноваційних процесів сприятимуть конкурентоздатності вітчизняного виробництва та сфери послуг.

Для здійснення інноваційних процесів потребується забезпечення захисту права автора на винахід, наукову ідею чи розробку. Механізм захисту інтелектуальної власності повинен передбачати систему економічних, соціальних, правових методів і засобів підтримки інновацій. Наукові розробки призводять до збільшення обсягу фундаментальних знань і сприяють розвитку базисних нововведень в економіці [8, с. 32]. Необхідно на державному рівні вирішити проблеми фінансування інноваційних процесів. Регіональна економічна політика є похідною від державної [6, с. 3]. Витрати на науку закладаються в бюджеті за залишковим принципом, переважно на утримання наукових установ, в основному — в межах фонду оплати праці. Наукові інститути мають недостатньо можливостей для нарощування наукових результатів. Фінансовий механізм державної підтримки інноваційних процесів передбачає використання бюджетних і позабюджетних коштів різних рівнів, кредитних ресурсів і страхової системи. Державне регулювання інноваційних процесів не суперечить вимогам ринкової економіки, а спрямовує їх до постійних структурних змін, які породжуються потребами ринку. Успіх інноваційного процесу багато в чому залежить від того, у якому ступені його безпосередні учасники зацікавлені у швидкому й економічно ефективному впровадженні результатів НДДКР у виробництво. Зміни в суспільстві відбуваються швидше завдяки новим знанням. Проте найвагоміших знань саме і не вистачає [1, с. 49].

Вирішальне значення набуває трудова мотивація працівників і стимулювання високопродуктивної праці з боку керівництва підприємством. Задача стимулювання інноваційної праці дуже складна в силу специфіки цього виду діяльності. Необхідно домогтися підвищення розумової активності, стимулювати пошук нестандартних рішень, створити і підтримувати атмосферу творчості. В умовах ринкової економіки вагомий не інноваційний процес, а його комерційний результат, що виражається в конкретних показниках ефективності: зростанні прибутку, зниженні витрат, підвищенні якості продукції. Комерційний критерій відіграє вирішальну роль і в оцінці значущості праці інноваторів. Стимулювання праці в інноваційному процесі визначається прагненням максимально активізувати творчу особистість і направити цю активність на досягнення конкретного економічного результату. При вирішенні цієї задачі важливо виділити істотні моменти: 1) використання матеріальних і нематеріальних стимулів і спроби створення системи стимулювання праці в інноваційному процесі; 2) застосування організаційних і психологічних стимулів, орієнтованих на потреби вищого порядку (у самовираженні, реалізації індивідуальності тощо); 3) інноваційний процес має мати неперервний характер у часі, а не бути одиничною акцією чи тимчасовою кампанією. Організаційні та адміністративно-примусові методи стимулювання інноваційності є переважно методами прямої безпосередньої дії. Методи економічного й морального стимулювання є переважно опосередкованими, що спонукають людину до визначеної поведінки. Робітник має можливість як прийняти певні вигоди, пов'язані із стимулюванням, так і відмовитись від їх отримання. Знизився соціаль-

ний статус і престиж працівників інженерних професій, що позначилося на кількості молодих фахівців. Велика кількість конкурентоспроможних робітників, які могли б ефективно працювати в інноваційній сфері України, виїжджають за кордон у пошуках кращих можливостей для реалізації власного інтелектуального потенціалу.

В Україні ефективною формою організації інноваційних процесів стали, зокрема, технологічні парки: «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка», «Інститут зварювання ім. Є.О. Патона», «Інститут монокристалів», «Вуглемаш», «Інститут технічної теплофізики», «Укрінфотех», «Інтелектуальні інформаційні технології» та ін. Технопарки є зонами економічної активності, які поєднують потенціал університетів, науково-дослідних структур, промислових підприємств і суб'єктів інноваційної інфраструктури регіонального загальнодержавного та міжнародного рівнів [10]. Ці утворення мають вузьку спеціалізацію, використовують власні розробки сфері праці. У рамках виконання інноваційних проектів технологічних парків за період 2000—2009 рр. обсяг реалізованої інноваційної продукції склав 12,17 млрд грн. За 2009 р. загальний обсяг реалізованої інноваційної продукції дорівнює 341,717 млн грн, що на 509,79 млн гривень менше ніж у 2008 р. Динаміка зменшення обсягів реалізованої інноваційної продукції відображає припинення державної підтримки технологічних парків. За останні роки і в Україні, і в усьому світі технопарки або територіально-виробничі наукові комплекси стали найбільш ефективною організаційно-економічною формою інтеграції науки і виробництва серед усіх інших інноваційних структур. Загалом на початок 2010 р. 17 чинних свідоцтв проектів технопарку, з них 5 зареєстровані в технопарку «Київська політехніка», по 3 — «Інститут монокристалів» і «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка», решта технопарків — по одному проекту [10].

Технологічний парк є інноваційною структурою, яка здатна до найефективнішого використання такого найважливішого в сучасних умовах чинника конкурентоспроможності як ресурсне забезпечення [10]. У зарубіжних країнах вузькоспеціалізовані технопарки розраховані на розгалужену мережу нових фірм, організованих спеціально для використання виконаних у межах парку інноваційних розробок, тоді як в Україні технопарки створювалися через включення традиційних партнерів науково-дослідних організацій, які були ядром технопарку. Це значно звузило коло напрямів інноваційних розробок. Іншою особливістю функціонування технопарків в Україні, яка знижує їх адаптивні та креативні властивості, є те, що, на відміну від НІС інших країн, у вітчизняній НІС невелика частка венчурних фірм.

Рівень розвитку країни залежить від рівня розвитку інноваційної діяльності, яка є індикатором поліпшення виробничо-господарського потенціалу підприємства [7, с. 28]. Фінансування інноваційної діяльності в основному відбувається за рахунок коштів замовників, у тому числі іноземних. Частка інноваційної продукції в обсязі промислового виробництва, інноваційна активність підприємств і відсоток виробництв, що впровадили інновації, залишаються на низькому рівні. Усе це свідчить не лише про недостатні обсяги фінансування інноваційного розвитку в Україні, а й про повільні темпи структурної перебудови її економіки. Впровадження інновацій є вагомим чинником успіху підприємства, який впливає і на рівень розвитку країни загалом. Інноваційна діяльність підприємств стримується такими факторами, як відсутність фінансування, недостатність інформації про ринки збуту, високі кредитні ставки, недосконалість законодавчої бази у сфері інновацій, податкової системи та

пільгового режиму для здійснення інноваційної діяльності, міграція фахівців високого рівня, науковців. В Україні недостатньо створені умови для ефективної інноваційної діяльності. Українським підприємствам доцільно накопичити досвід у питанні втілення інноваційних проектів. Проте перешкоди фінансового, політичного, правового характеру постають на шляху масової реалізації інновацій. А саме процеси створення нових інноваційних структур, які здатні реалізовувати цілком комерційні проекти, мають стихійний характер. Потребується використання багатофакторних моделей оцінки, що враховують одночасно з фінансово-економічними критеріями формалізовані показники (стан ринку, позиції конкурентів, тенденції споживчого попиту тощо) [6, с. 5].

Пропозиції активізації інноваційної діяльності в Україні на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки: розробка і запровадження механізму надання пільг промисловим підприємствам, які впроваджують і реалізують інноваційну продукцію; поширення практики надання інноваційним підприємствам середньострокових кредитів зі зниженою кредитної ставки. Їх втілення сприятиме активізації інноваційної діяльності в Україні та інноваційній активності промислових підприємств, прискоренню процесів оновлення виробництва, ефективності використання залучених інвестицій на інноваційну діяльність. Пріоритетним завданням інноваційної політики держави є забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного і виробничого потенціалів, розробка та впровадження механізму активізації інноваційної діяльності, поширення інновацій по усіх сферах національної економіки. Модернізація української економіки на засадах інноваційного розвитку має забезпечуватися комплексним застосуванням усіх доступних важелів економічної політики та запобіганням конфлікту між їхніми впливами та між вирішенням стратегічних і поточних завдань.

Передумовою формування НІС є інтенсифікація інноваційних взаємодій до рівня соціально-економічної значущості та формування інноваційних інтересів. Національна інноваційна система (НІС) — науково-технічно й інформаційно обумовлена сукупність відносин між суб'єктами інноваційної діяльності щодо створення, розповсюдження та використання інновацій, яка має місце в межах певної країни. Однією з функцій НІС у соціально-економічному організмі є рівномірний розподіл інноваційних ризиків між суб'єктами господарювання та аналіз інноваційного простору [2, с. 27]. Недостатня ефективність функціонування НІС в Україні пов'язана з відсутністю належного зв'язку між наукою та практикою господарювання; формальністю наукових досліджень у більшості ВНЗ, механізмів ефективної реалізації та оцінки ефективності національних науково-технічних програм (фінансування не конкретних бізнес-планів інновацій, а бюджетів дослідницьких організацій, недосконалістю законодавчої бази стимулювання інноваційного розвитку, некомерціалізованістю результатів дослідницької діяльності через нерозвиненість інфраструктури та ін).

В основі концепції НІС — ідея продуктивності інноваційної конкуренції корпорацій як головного чинника розвитку інноваційних процесів. Проте успіхи інноваційних процесів в Україні доцільно прослідковувати в спадщині науково-дослідницького та проектно-конструкторського забезпечення індустріалізації та розвитку ВПК у колишньому СРСР. Характерною рисою НІС України виступає територіальна розосередженість інноваційних процесів. Тривалий період в Україні спостерігається негативна тенденція зменшення підприємств, що займаються інноваційними розробками. Їх частка зменшилася з 14,8 % у 2000 р. до 10,8 % у 2008 р. [2, 4]. Дослідники відзначають певну стабілізацію результатів інноваційної

діяльності протягом 2004—2006 рр., яка дає змогу очікувати позитивної динаміки інноваційних процесів у майбутньому. Українська наука зберігає світовий рівень у математиці, механіці, фізиці, інформатиці, матеріалознавстві, гірничих науках, зварюванні металів. Є потенціал у галузі систем управління ракетними комплексами та космічною технікою. Україна також бере активну участь у програмах освоєння космосу, створення космічних навігаційних систем і систем комунікацій. Ці елементи в сукупності формують життєздатну систему науково-інноваційного розвитку.

Недостатньо вирішується проблема відносин володіння та розповсюдження інновацій — проблему охорони прав на інтелектуальну власність. Успішний перехід економіки на шлях інноваційного розвитку має набути рис керованого державою процесу трансформації охорони прав інтелектуальної власності. Наявний ринок прав на об'єкти інтелектуальної власності дозволяє виділити наступні тенденції його розвитку: національна локалізація, яка створюється на реєстрації патентів і заявок за «національною процедурою» (забезпечує охорону прав власності тільки на території України); дезорганізація і згорання патентної діяльності підприємств та організацій; втрата кадрового потенціалу патентознавців і незначні обсяги підготовки відповідних фахівців; незначний обсяг легальної торгівлі інтелектуальними продуктами; домінування позаринкових (інформаційні масиви, знання та досвід) об'єктів торгівлі за незначної частки потенційно ринкових (ноу-хау, науково-технічна документація, консалтинг) і безпосередньо ринкових (патентні та безпатентні ліцензії, лізинг, франчайзинг, наукомісткі послуги у сфері виробництва та управління); неврегульованість прав власності на інтелектуальні продукти бюджетних науково-дослідних організацій; нерозвиненість страхування прав інтелектуальної власності. Певні кроки на шляху розвитку національного ринку об'єктів інтелектуальної власності та його інтеграції до світового господарства все ж таки здійснюються: як приклад, створені закони, що протидіють аудіо- та відеопіратству. Поступово створюється нормативна база охорони прав інтелектуальної власності.

Напрями активізації інноваційного процесу на підприємствах України [4, с. 131—132; 7, с. 30] такі: пошук джерел для своєчасного та достатнього фінансування наукових досліджень та інноваційних розробок (залучення коштів інвесторів, благодійність, приватний капітал, реінтеграційні гранти тощо); удосконалення нормативно-правової системи регулювання та стимулювання інноваційної діяльності; впровадження інновацій у роботу корпоративних структур; узгодження науково-технічної, бюджетно-фінансової, грошово-кредитної, промислової та зовнішньої політик; створення ринку інноваційної продукції; подальший розвиток діяльності інноваційно-орієнтованих структур (технопарків, наукових парків, інкубаторів).

Висновки. Аналіз особливостей інноваційного розвитку в Україні свідчить про необхідність системного підходу до створення оптимальних умов для ефективного подальшого його розвитку та відпрацювання дієвого соціально-економічного механізму для стимулювання мотивації працівників інтелектуальної праці до розробки та втілення новітніх ідей, пропозицій, наукових розробок, що сприятиме конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Подальші наукові розвідки доцільно здійснювати у напрямі вивчення та використання досвіду розвинених країн у питанні реалізації та підтримки інноваційних процесів у вітчизняній економіці, що сприятиме формуванню дієвої системи стимулювання інноваційної діяльності та задоволенню суспільних потреб при обмежених наявних виробничих і природних ресурсах.

Література

1. *Арменский А. Е.* Обновление научного мировоззрения и осуществление прорыва в научной гонке как предверие инновационного развития // *Инновации.* — 2011. — № 10. — С. 49—52.
  2. *Васин В. А., Минделли Л. Э.* Пространственные аспекты формирования и развития национальной инновационной системы // *Инновации.* — 2011. — №11. — С.24—34.
  3. *Гринюк Н. А.* Деякі аспекти інноваційного розвитку України в умовах інтеграції // *Проблеми науки.* — 2011. — №10. — С. 2—6.
  4. *Давідов М. В.* Шляхи організаційно-фінансового забезпечення інноваційного процесу на підприємствах України // *Актуальні проблеми економіки.* — 2008. — № 4. — С. 130—134.
  5. *Заглумина Н. А.* Управление инновационными процессами и предприятия на основе оценки совокупного инновационного потенциала // *Инновации.* — 2010. — № 2. — С. 108—113.
  6. *Захарін С. В., Коваленко Д. І.* Міжнародний досвід управління інноваційним розвитком регіонів та можливості його використання в Україні // *Проблеми науки.* — 2011. — № 11. — С. 2—9.
  7. *Марковський І. О.* Організаційно-економічний механізм забезпечення інноваційного розвитку країн-членів ЄС // *Інвестиції: практика та досвід.* — 2012. — № 1. — С. 28—33.
  8. *Омельченко Р. В.* Інноваційні фактори циклічності інноваційного розвитку // *Економічний часопис* — XXI. — 2011. — № 1—2. — С. 31—34.
  9. *Платонов М. Ю.* Влияние концепции «открытых инвестиций» на управление инновационным процессом в высшем учебном заведении // *Инновации.* — 2010. — № 7. — С. 56—62.
  10. Про технологічні парки. Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.dkni.gov.ua/2010-09-09-12-22-00/2010-09-09-12-24-35/138-2010-10-07-08-43-48>
- Стаття надійшла до редакції 11.11.2012 р.*